

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА - ДЕМОГРАФСКА ОДРЖИВОСТ, ПРОСТОРНИ РАЗВОЈ И ОДРЖИВА КОНКУРЕНТНОСТ

Проф. др Стево Пашалић, email: stevo.pasalic@gmail.com

Универзитет у Источном Сарајеву

Сажетак: Циљ истраживања је и да се утврди колико слаба или непостојећа демографска одрживост, претпоставља се већине општина/градова Босне и Херцеговине, угрожава саму одрживост **просторног развоја** који би се требао увелико темељити на коришћењу ендогених (унутрашњих) ресурса, посебно људских. У овом истраживању коришћен је модел "SUSTENDEMO" који је примијењен на стварност Босне и Херцеговине с циљем да се утврди **типологија** општина/градова према демографској одрживости, која би могла бити коришћена у осмишљавању политика одрживог просторног и конкурентног развоја. Сви резултати истраживања, као излазни резултата представљени у примјеном GIS технологије (просторна база података). Истраживање је обухватило све општине и градове Босне и Херцеговине, њене ентитете и Брчко Дистрикт. Очигледно је да према посљедњем попису становништва 2013. године, у великом броју општина више није осигурана **демографска одрживост**. У једном броју општина/градова одрживост је загарантована иако је степен развијености **људских ресурса** у њима врло слаб. У преосталим општинама/градовима концентрисана је већина људског капитала, тако да су те општине/градови демографски одрживе, посебно у погледу **квалитативне** димензије.

Резултати су искористиви у томе да они саопштавају коначну оцјену и то у форми практичне примјене потребног одрживог демографског и просторног развоја, као и одрживе конкурентности.. Резултати могу да имају сугестије и препоруке којима се друштвена заједница упозорава да истражене проблеме или алтернативу која нуди боље рјешење у случају постојеће ситуације.

Кључне ријечи: демографска одрживост, простор, конкурентност, људски ресурси

BOSNIA AND HERZEGOVINA- DEMOGRAPHIC SUSTAINABILITY, SPATIAL DEVELOPMENT AND SUSTAINABLE KOMPETITIVENESS

Abstract: The aim of the research is to determine how weak or non-existent demographic sustainability, of majority of municipalities / cities in Bosnia and Herzegovina, threatens the **spatial development** sustainability itself, which should be largely based on the use of endogenous (internal) resources, especially human ones. The " SUSTENDEMO " model was used in this research, which was applied to the reality of Bosnia and Herzegovina in order to determine the **typology** of municipalities / cities according to demographic sustainability, which could be used in designing of sustainable and competitive development. All research results, as output are presented by application of GIS technology (spatial database). The survey covered all municipalities and cities of Bosnia and Herzegovina, its entities and the Brcko District. Obviously, according to the latest census in 2013, **demographic sustainability** is no longer ensured in many municipalities. Sustainability is guaranteed in a number of municipalities / cities, although the level of **human resource** development in them is very low. In the remaining municipalities / cities, most of the human capital is concentrated, so that these municipalities / cities are demographically sustainable, especially in terms of the **qualitative**

dimension. The results are usable in communicating the final assessment, in the form of practical implementation of the required sustainable demographic and spatial development, as well as sustainable competitiveness. The results may have suggestions and recommendations that alert the community to investigate problems or an alternative that offers a better solution in the event of an existing situation.

Keywords: demographic sustainability, space, competitiveness, human resources

УВОД

Број становника сваке територије зависи од природног прираштаја и миграционих кретања. Међутим, у непредвиђеним околностима (земљотреси, поплаве и др. природне непогоде, ратови и сл.), долази до убрзанијег пада броја становника. Постојање или непостојање наведених процеса може довести до депопулације или супрапопулације. Босна и Херцеговина након Другог свјетског рата до краја осамдесетих година прошлог вијека била је у процесу супрапопулације (највећс стопа пораста становништва послеје Македоније у бившим југословенским републикама). Током времена, услед индустријализације, деаграризације и урбанизације, долази до депопулације у руралним просторима. Градови, насупрот сеоским подручјима, имали су до недавно укупну супрапопулацију, али се сада у неким од њих појавила природна депопулација.

Системски приказ демодинамичких елемената и њихових међусобних односа у процесу мијењања броја становника одређене територије огледа се у: супрапопулацији (повећање броја становника), депопулацији (природна, емиграцијска, укупна) и миграцији (емиграција, имиграција). Квантитативно-динамички модел промјена броја становника (за супрапопулацију) добија се по обрасцу: $r = (\sqrt{2}-1) \cdot 1000$ и $r = (\sqrt{0,5}-1) \cdot 1000$ за депопулацију. Крајем осамдесетих година прошлог вијека БиХ улази у једну од специфичних фаза свог демографског развоја. Промијењен је образац обнављања становништва (испод нивоа за просту репродукцију), а потом и ратна дешавања, посебно су погодила демографска кретања. Разумијевање демографског развоја не може се темељити само на упитним статистичким подацима, с обзиром на то да су релације становништва у друштву и простору стохастичке, а неријетко невидљиве и немјерљиве. Основни циљ и сврха овог рада је потврда немогућности ревитализације без озбиљне, одговорне и циљне популационе политике. Процјена демографског ревитализационог потенцијала и постављање демографске проблематике у основе развоја и опстанка је од стратешког значаја. Основна хипотеза директно проблематизује кључне демографске поставке, које су већ стандардизоване, према којима је демографски развој БиХ очекиван, логичан, стандардно условљен и на који се не може посебно утицати.

Депопулациони процес у 142 општине/градова БиХ (укључујући и Брчко Дистрикт) најраширенији је у Републици Српској. Природна депопулација се појављује од 2002. године, док је природни прираштај у Федерацији БиХ на нижем нивоу ($-1,5^0_{00}$). Током времена депопулациони процес се ширио, тако да је БиХ у цјелини ушла у укупни депопулациони процес од 2007. године. Од популационо већих општина у Републици Српској само је њих пет забиљежило апсолутни пораст броја становника 1991/2013. То су: Бања Лука, Бијељина, Требиње, Лакташи и Пале. У Федерацији БиХ оваквих општина било је такође мало. Од десет кантона њих 8 има негативан природни прираштај (изузев кантона Сарајево и Зеничко-добојског). Ниво стопе укупног фетилитета (СУФ) од 2,1 обезбјеђује просту репродукцију. У БиХ је СУФ 60-тих година износио 3,1, 70-тих 2,6, 80-тих 1,96, 90-тих 1,73, а данас свега 1,3. А смањење стопе укупног фетилитета је, прије свега, последица: смањења животног стандарда, повећања

сиромаштва, веће несигурности по питању радног мјеста и доходака, иселјавање младе популације и др.

МЕТОДОЛОШКИ ОКИВ ИСТРАЖИВАЊА

У истраживању је примијењен концептуалан методолошки модел "SUSTENDEMO" за проучавање демографске одрживости, који се састоји од двије једнако важне компоненте, природна и миграциона. Према овом моделу, одређена територија је је демографски одржива у квантитативном смислу ако постоји оптимална повезаност између величине раста и старосних структура становништва. Квалитативна димензија одражава друштвено-економске карактеристике становништва, прије свега образованост и стручну оспособљеност. Анализа се односи на 142 општине и градове у БиХ у међупописном периоду 1991.-2013.године. Варијабле, природно кретање, миграције и структуре становништва, те просторни размјештај одабрани су да представљају квантитативну димензију демографске одрживости. Друштвено-економске варијабле, степен образованости, индекс студентске искоришћености, укупна зависност и др., коришћене су као квалитативне димензије. Компоненте обје димензије демографске одрживости су у међусобној интеракцији. Модел "SUSTENDEMO" примијењен је на БиХ ставрност с циљем да с еутврди типологија општина и градова према демографској одрживости. Статистички модели које смо користили за утврђивање просторне типологије били су факторска и кластер анализа (Maroco 2003; Rencher 2002). Прецизно и свеобухватно сагледавање демографског потенцијала територијалних јединица различитог административног нивоа (општине, регије, ентитети, држава), подразумијева темељну анализу значајног броја демографских варијабли као парцијалних показатеља различитих аспеката демографске структуре становништва у оквиру аналитичких просторних јединица. За потребе остварења формулисаног циља истраживања, коришћен је методолошки оквир анализе демографских ресурса предложен од стране (Nejašmić & Mišetić (2010). Насупрот очигледној једноставности завршног израза за израчунавање индекса демографских ресурса (ider), скривена сложеност овог композитног показатеља огледа се у коришћењу четрнаест демографских и образовних варијабли неопходних за израчунавање његове двије основне конститутивне компоненте: демографски индекс (idem) и индекс образованости (io).

ЕМПИРИЈСКИ РЕЗУЛТТИ И АНАЛИЗА

Фундаментални предуслов да би се искористила прилика коју су нудиле демографске околности у БиХ биле су адекватне и правовремене одлуке из домена економске политике. Неке земље су то оствариле, на што су утицале одређене варијабле, у које спадају: здравствена политика, планирање породице, политика образовања и мјере економске политике које унапређују флексибилност тржишта рада. Све оне су имале директан и индиректан утицај. То у БиХ није искоришћено. Управо су земље које су 60-тих и 70-тих година 20.вијека искусиле ефекте убрзане демографске транзиције оствариле значајан економски раст, а овај феномен су економисти назвали "демографска дивиденда". Наиме, уколико пораст популације у активном радном периоду није праћен приликама за њихово запошљавање, за резултат имамо пораст незапослености, што је код нас било евидентно. Односно, демографска транзиција која ка доминацији старосне групе радно способног становништва представљала је шансу и прилику за сваку земљу

да такву погодност материјализује, у виду веће продуктивности и виших стопа раста. То је, на примјер, учинио Јапан, тако што је искористио тзв. 'популациони бонус' и високе стопе раста захваљујући повећаном удјелу популације у радној доби (Shirakawa, 2011). Европске земље се суочавају са проблемима да се већи број припадника старије популације ослања на редукован број оних у радној доби. У посебно тешкој ситуацији се налазе региони источне и јужне Европе (југоисточна Европа), који ће у условима ниског фертилитета и изражене емиграције претрпјети рапидно смањење популације, што ће преполовити број становника током овог вијека (Lutz et al, 2008b, 8).

Табела 1. Демографски губици у БиХ (1991-2018)

	Рођени	Умрли	Природни прираштај	Миграциони салдо	Укупна депопулација
Босна и Херцеговина	913.509	910.294	+3.215	-1.133.266	-1.130.051
Република Српска	312.540	368.381	- 55.841	-353.863	-409.704
Федерација БиХ	571.871	518.012	+53.859	-751.568	-697.709
Дистрикт Брчко	29.098	23.901	+ 5 197	-27.835	- 22.638

Извор: Пашалић, С. Сопствена обрада, 2019.

$$D = (N-M) + (I-E) \quad D = (913.509-910.294^{136}) + (-1.133.266) = (+3.215) + (-1.133.266) = -1.130.051, \text{ даље се изводи укупан број становника за 2018. из обрасца:}$$

$$D = P_2 - P_1 \text{ гдје долазимо до међупописне промјене броја становника:}$$

$$P_1 = 4.377.033(1991) - 1.130.051 \text{ (укупна депопулација) } 1991/2018. = 3.246.982$$

$$\text{Број становника БиХ 2018.} = 3.246.982$$

Природни прираштај, односно биовиталитет је главни елеменат опстанка једног народа. Када он постане негативан, уколико нема имиграције, долази до смањења броја становника. Ако је годишња стопа природног прираштаја становништва $-4,61^{0/00}$, тада се број становника одређене територије уполовљује за 150 година. Стопи од $-9,2^{0/00}$ одговара период од 75, а стопи од $-13,77^{0/00}$ период од 50 година. Ако је стопа природног прираштаја становништва $-27,35^{0/00}$, тада се број становника двоструко смањи, односно уполови за 25 година, тј. за један генерацијски размак. И обрнуто, ако је стопа природног прираштаја, на примјер, $35,26^{0/00}$, тада ће се број становника удвостручити за 20 година. Годишњој стопи од $6,96^{0/00}$ одговара период удвостручења од 100, стопи од $3,47^{0/00}$ од 200 и стопи од $1,39^{0/00}$ период од 500 година.¹³⁷

Табела 2. Природни прираштај у БиХ, 2018.

Простор	Број стан.	Рођени	Умрли	Стопа <i>n</i>	Стопа <i>m</i>	Стопа <i>j</i>
РС	1.153.017	9568	14763	8,29	12,80	-4.51
ФБиХ	2.018.640	18522	20774	9,17	10,29	-1,12
Брчко Дистр.	75.325	861	1032	11,43	13,70	-2.28
БиХ	3.246.982	28.951	36.569	8,91	11,26	-2.35

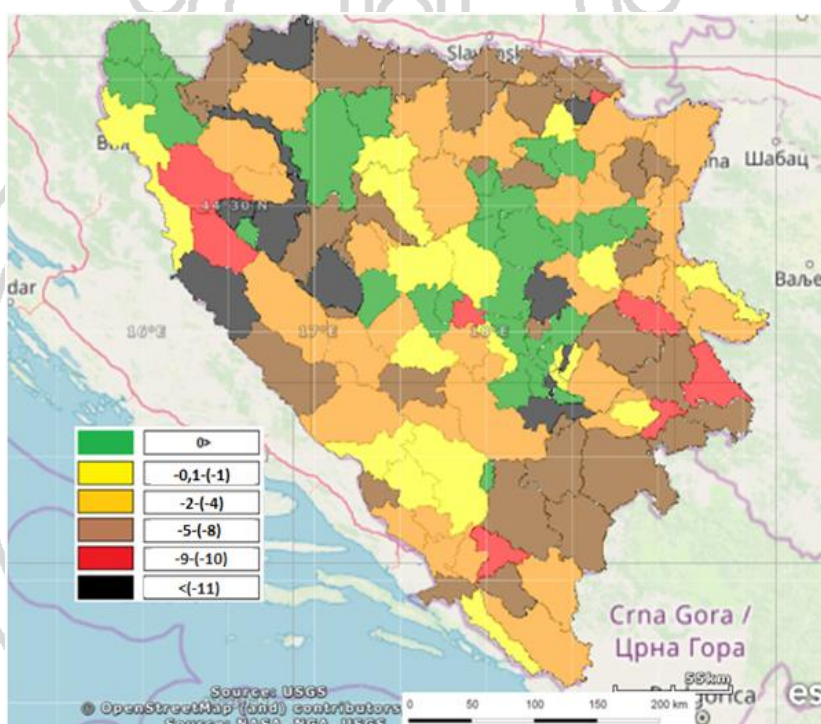
¹³⁶ У укупан морталитет укључени су умрли природном смрћу (800.294) и страдали у рату (110.00 ратни морталитет)

¹³⁷ Наведене годишње стопе за удвостручење, односно за двоструко смањење или уполовљење броја становника израчунати су по обрасцима који су наведени у уводу овог рада.

Извор: Сопствена обрада на основу Демографска статистика, Агенција за статистику БиХ, 2018.

Депопулациони процес у 142 општине/градова БиХ (укључујући и Брчко Дистрикт) је најраширенији је у Републици Српској. Природна депопулација се појављује од 2002. године, док је природни прираштај у Федерацији БиХ скоро на ниском нивоу. Током времена депопулациони процес се ширио, тако да је БиХ у цјелини ушла у укупни депопулациони процес од 2007. године. Од популационо већих општина у Републици Српској само је њих пет забиљежило апсолутни пораст броја становника 1991/2013. Од десет кантона њих 7 има негативан природни прираштај. Депопулациони процес нарочито је раширен у брдско-планинским просторима БиХ

Карта 1. Стопа природног прираштаја у општинама/градовима Босне и Херцеговине 2017.

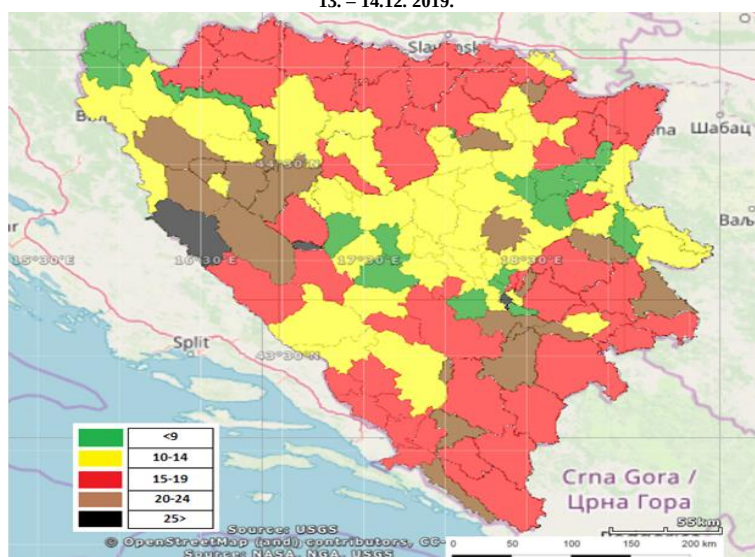

Извор : сопствена обрада у ГИС технологији

До средине овог вијека удио старије популације од 65 година у југоисточној Европи ће порасти на 30% (Coleman, 2006, 19). Тада ће се додатно искомпликовати потешкоће на плану ефикасности и конкурентности услед поменутог старења, али и као посљедица смањења становништва у радном периоду.

Имајући на уму неповољност актуелне демографске ситуације у БиХ, логично је преиспитати какве су могућности да се њихови импулси по економски раст ублаже. Та рјешења се могу подијелити на демографска и недемографска (Coleman, 2006).

Карта 2. Удио старог становништва у укупној популацији општина/градова БиХ 2017.

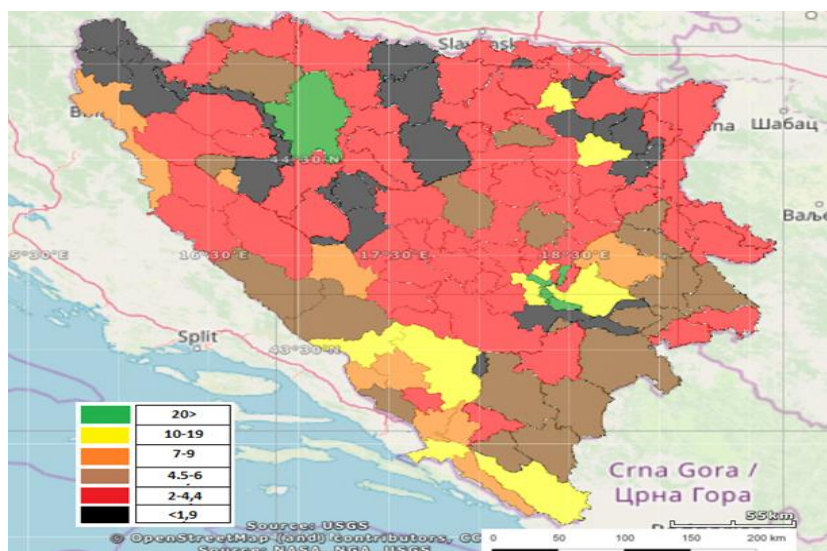

Извор: сопствена обрада у ГИС технологији

Избор демографских солуција је скучен, а да би се повећао ратио потенцијалне подршке неопходни су повећање фертилитета и имиграција. То би значило да би стопа укупног фертилитета морала да порасте у ЕВропи на 3,5, а то је немогућа мисија. Може ли се миграцијама млађе популације надомјестити дефицит становништва креиран ниским стопама рађања у БиХ? На примјер, уколико се жели очувати постојећи ратио потенцијалне подршке у Европи, просјечно 25 милиона људи годишње би морало да мигрира ка Европи (Coleman, 2006, 22). Због тога је помисао да би ово значило неку врсту економског спаса за Европу у потпуности одбачена. Поред тога, у дијеловима југоисточне Европе (гдје спада и БиХ), ситуација је компликованија, јер је економска развијеност на далеко нижем нивоу, те се не сматрају атрактивним за имиграцију. Дакле, евидентно је да не постоје демографске солуције за старење становништва, па је неопходно прибјегавање недемографским одговорима (рјешењима), која с еодносе на побољшања у образовној сфери, прилагођавања тржишту рада, у пензионем систему и помјерања старосне границе пензионисања.

Повећање улагања у образовање популације која с еналази у радној доби представља значајну детерминанту са искључиво позитивним дејством на економски раст (Lutz et al, 2008a). Ако инпути рада наставе да опадају услед технолошких промјена, ова комбинација малобројнијих, али боље образованих радника може стимулативно дјеловати на повећање продуктивности рада, а то је оно што је европским земљама потребно, као и Босни и Херцеговини.

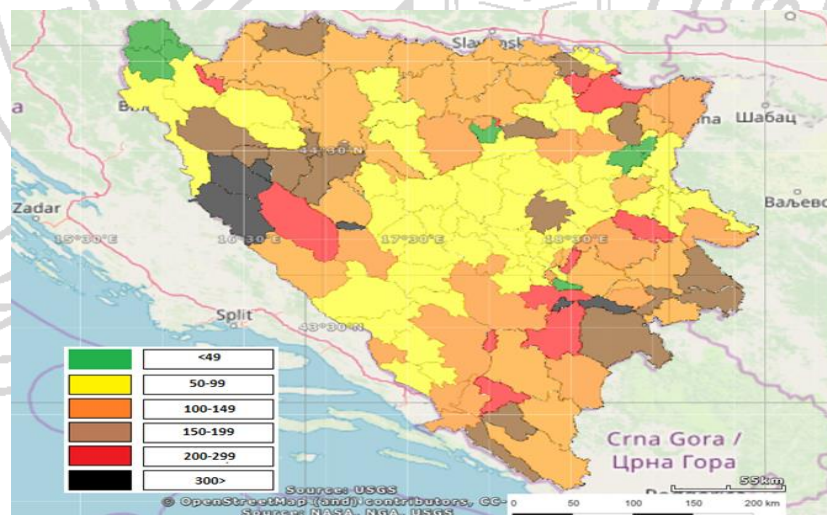
Карта 3. Индекс образованости општина/градова Босне и Херцеговине 2017.

Извор: сопствена обрада у ГИС технологији

Поред тога, мање развијене земље се генерално суочавају са проблемима неререформисаних тржишта рада и пензионих система, а по правилу оне земље које су са демографског становишта у најлошијој позицији истовремено имају и највеће институционалне потешкоће (Jackson & Howe, 2003). Дакле, старење популације не третира се само као демографски проблем *per se*, већ све више као функција ригидних или застарјелих институција и политика, па се сматра да је неопходна комбинација одговора за ваљано управљање овим промјенама.

Карта 4. Индекс старења у општинама/градовима Босне и Херцеговине 2017.

Извор: сопствена обрада у ГИС технологији

То би могло да подразумева следеће потезе:

- побољшање рачуна реалне подршке, тј. повећање удјела актуелне радне снаге (путем повећања учешћа жена у радној снази, скраћивањем трајања студирања, ранијим запошљавањем);

- модификовање обавезног и даљи развој добровољног пензијског осигурања;
- стимулисање капиталних инвестиција у сврху побољшања продуктивности (а тиме и конкурентности и економског раста);
- раст продуктивности, да би се "покрио" проблем који настаје старењем становништва, порастом укупне зависности, морао би да буде бар 0,5% годишње до 2020. године.

Промјене у старосној структури крећу се у правцу апсолутног и релативног смањивања удјела младих уз истовремени пораст удјела старих генерација, што је одлика земаља које се налазе у постдемографској транзицији (Lehr, 2007; Poot, 2008).

Рацио укупне зависности се поваћава и очекује се да се ефекти старења на економску и даљу демографску еволуцију нарочито манифестују у овој деценији. Наиме, у контингент популације у радној доби тасавају малобројније генерације оних рођених у доба економске транзиције, а проблем се потенцира опадањем њихове партиципације на тржишту рада (односно каснијем уласку у исто), услед продуженог школовања, а што је једним дијелом и изнуђена реакција на смањење прилике за проналажење посла одмах по дипломирању.

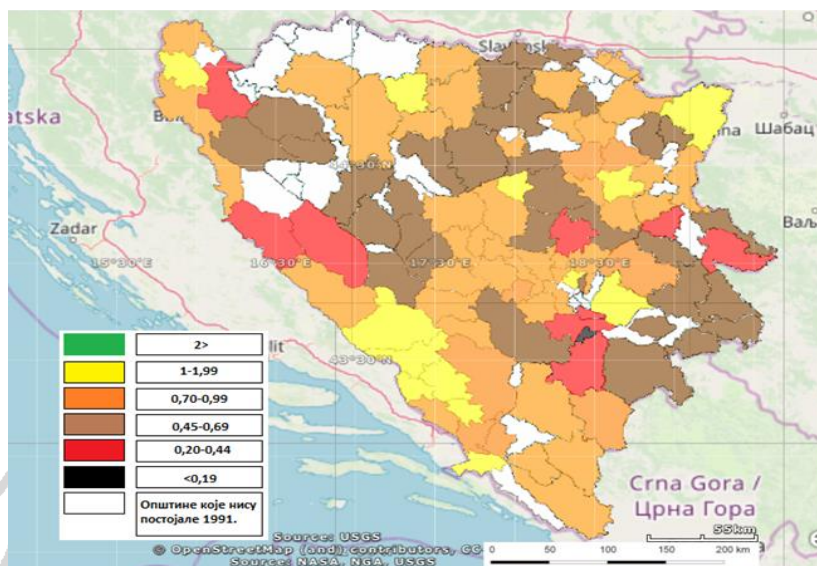
Добијени резултати указују на то да су у БиХ присутни интензивни процеси депопулације и демографског старења, уз наглашене просторне демографске диспропорције. У прилог наведеном свједочи и закључак да се 112 од укупно 142 територија нивоа NUTS3 одликује веома slabим демографским ресурсима, док 8 округа припада демографском подручју slabих демографских и образовних потенцијала. Другим речима, 20 од укупно 25 посматраних округа (тј. 80%) одликује се исподпросечним демографским ресурсима, чиме је, нажалост, потврђена прва истраживачка хипотеза (H1). Као последица демографски ретроградних процеса, на основу података пописа становништва из 2013. године, током прве и друге декаде XXI вијека, број становника у БиХ смањив се за 1.130.000. На размјере и озбиљност забиљежених ефеката депопулације указује и податак да је наведени демографски губитак приближно еквивалентан укупној популацији РС, односно смањењу од приближно 51.363 становника у просјеку годишње. За државу релативно мале популационе моћи као што је БиХ велики је луксуз наведена размјера губитка становништва. Као главни узроци представљеног (негативног) салда истичу се негативна миграциона кретања и природни прираштај (од 2007.). Наиме, вишедеценијски период „суше“ на пољу наталитета условио је да БиХ у 2018. години, са аспекта броја становника, буде на нивоу из 1970. Године.

С друге стране, на основу састава демографских подручја, јасно се може уочити да су класификовани општине/градови управо и најразвијенији (демографски и привредно) не само на нивоу припадајућих простора већ и цјелокупне територије БиХ, јер су њиховим територијалним саставом обухваћени водећи привредни, културни и највећи административни и универзитетски центри у земљи

Услед наведеног, ови простори су привлачни за имиграције, што значајно утиче на побољшање њихових демографских ресурса и потенцијала. Такође, посматрано са аспекта нивоа образованости становништва, као последица концентрације највећег броја активних привредних субјеката и привредних дјелатности (које по природи ствари захтијевају висок ниво образовања), као и високошколских образовних институција у саставу наведених простора, логична је и висока вриједност индекса образованости у њима. Закључком, према којем ови простори представљају свијетле тачке („зелене оазе“)

у демографском сивилу на територији БиХ, потврђена је истраживачка хипотеза. Уопштено, неповољни и неравномјерни демографски развој праћен израженом концентрацијом („централизацијом“) демографских ресурса и потенцијала представља суштинску карактеристику општина и градова у БиХ, из угла разматране проблематике.

Карта 5. Коефицијент динамике општина/градова Босне и Херцеговине 2013.

Извор: сопствена обрада у ГИС технологији

Представљени „снимак“ демографског стања и типологија општина и градова могу послужити као користан извор информација за разумијевање и праћење сложених демографских појава и процеса, али и формулисање мјера популационе и просторне политике развоја усмјерених на ублажавање посљедица забрињавајуће демографске ситуације. Поред наведеног, резултати спроведеног истраживања представљају погодну и квалитетну основу за поређење са исходима каснијих истраживања који ће бити засновани на подацима предстојећег пописа становништва. Посматрано из методолошког угла, укључивање анализе груписања у постојећи методолошки оквир анализе демографских ресурса и потенцијала омогућава јасније уочавање разлика између посматраних територијалних јединица, будући да се овакав, мултиваријациони приступ заснива на симултаном праћењу двије кључне, појединачно веома важне демографске компоненте, умјесто на сагледавању њихових збирних вриједности унутар једног заједничког показатеља.

Према статистичким показатељима БиХ тренутно недостаје преко 11.000 дјеце на годишњем нивоу, што је више од близу 30%, дјеце за замјену генерација. Највећи удио у овом мањку имају **прворођена** и трећерођена дјеца. Дакле, према овом моделу оптимума у БиХ прворођене дјеце недостаје око **36%**, а трећерођене око 35%.

Демографски дефицит и његове посљедице за одрживост просторног развоја ће се непрестално погоршавати ако не дође до усаглашавања наступа локалних или спољних носиоца јавног и приватног сектора, те социјалне економије. У том циљу би на развој НФР требале бити осмишљене и реализоване економске, социјалне и остале политике утемељене на принципу комплементарности коришћења људских ресурса и инфраструктуре, посебно из разлога што треба имати у виду регионалну а не само општинску критичну демографску критичну масу. Неопходно је подстицати производне

инвестиције уз истовремену загарантованост опстанка социјалне инфраструктуре и заштите животне средине. Осим што би се тиме омогућило фиксирање аутохтоног становништва ових простора, створили би се услови за привлачење образованијих и квалификованијих становника, укључујући и незапослене у урбаним срединама. Долазак овог становништва би уједно придонио повећању демографске масе и посебно јачању људских ресурса.

Модел оптимума рађања у Републици Српској према реду рођења дјетета (2018..год.)

Ред Рођења	%	Број жена	дјеце	Модел оптимума		Мањак	
				% жена	број дјеце	% број дјеце	
1	45,6	4 368		52,0	8 682	-49,7	-4 314
2	37,2	3 559		30,0	5 009	-28,9	-1 450
3+	17,2	1 641		18,0	3 005	-45,4	-1 364
Total	100,0	9 568		100,0	16 696	-42,7	-7 128

Модел оптимума рађања у Федерацији БиХ према реду рођења дјетета (2018..год.)

Ред рођења	%	Број жена	дјеце	Модел оптимума		Мањак	
				% жена	број дјеце	% број дјеце	
1	47,6	8 996		52,0	12038	-25,3	-3 042
2	36,9	6 979		30,0	6945	+0,5	+ 34
3+	15,5	2 924		18,0	4167	-32,7	-1 364
Total	100,0	18899		100,0	23150	-18,9	-4 372

Извор: Ауторова обрада на основу података виталне статистике

Коначно, индекс демографских ресурса Босне и Херцеговине изгледа овако:

	K	idem	io	ider	ТИП
Босна и Херцеговина	0,01	1.170	660	18,3	D

Извор: Ауторова обрада на основу података Пописа становништва у БиХ 2013.и виталне статистике

Слаби демографски ресурси, донекле добра демографска обиљежја и потенцијали, углавном низак ниво образованости.

ЗАКЉУЧАК

Синтетички показатељ демографских ресурса тестиран је на нивоу општина и градова у БиХ. Показао се релевантним и примјенљивим на свим нивоима просторних јединица. Типологија проистекла из синтетичког показатеља на једноставан начин омогућује идентификацију и упоређивање демографских ресурса и потенцијала просторниј јединица у БиХ. То је уствари прегледна слика демографских ресурса. Да би се ипак дошло до дубљих и тачнијих анализа, коришћене су сложеније методе као што су факторска анализа главних компоненти и груписање просторниј јединица кластер анализом. Посебно треба истаћи неопходност картографског представљања типова

просторних јединица. То је врло важна метода за упознавање стања и процеса у простору и времену, па је то основно средство анализе и синтезе. Тематске карте, у овом случају типова демографских подручја, олакшава упознавање о просторној сличности и различитости. Поред тога појачава мотивацију за тражење одговора на питање зашто је негдје тако, а на другом мјесту није.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Coleman, D. (2006). Europe's Demographic Future: Determinants, Dimensions and Challenges. Retrieved January 30, 2012, from http://www.spsw.ox.ac.uk/files/leadadmin/documents/pdf/WP32_Europe_s_Demographic_Future.pdf
- [2] Jackson, R., & Howe, N. (2003). The 2003 Aging Vulnerability Index. Washington, D.C: Center for Strategic and International Studies and Watson Wya< Worldwide. Retrieved January 30, 2012, from http://www.csis.org/files/media/aging_index.pdf
- [3] Lehr, C. S. (2007). Evidence on Demographic Transition. Retrieved January 30, 2012, from <http://www.people.vcu.edu/~cascotese/Publications/Demographic%20Transition.Pdf>
- [4] Lutz, W., Sanderson, W., & Scherbov, S. (2008a). The Coming Acceleration of Global Population Ageing. *Nature*, 451, 716- 719.
- [5] Lutz, W., Sanderson, W., Scherbov, S., & Samir, K.C. (2008b). Demographic and Human-Capital Trends in Eastern Europe and Sub-Saharan Africa. Washington, D.C: Migration Policy Institute
- [6] Maroco, J. (2003), *Análise estatística – com a utilização do SPSS*, Edições Sílabo, Lisboa.
- [7] Nejašmić, I. & Mišetić, R. (2010). Sintetički pokazatelji demografskih resursa: doprinos tipologiji hrvatskog prostora [Synthetic indicators of demographic resources: contribution to the typology of the Croatian space]. *Hrvatski geografski glasnik [Croatian Geographical Bulletin]*, 72(1), 49–62.
- [8] OECD, (2001), *The well-being of nations - the role of human and social capital*, OECD, Paris. Rencher, A.C. (2002), *Methods of multivariate analysis*, A John Wiley & Sons, Inc., New York.
- [9] Pašalić, S. (2012). *Demographic losses in Bosnia and Herzegovina 1991-2011*. Hag: ICTY
- [10] Roca, M. N. O. (2011) Os Novos Rurais da Beira Interior: (Potenciais) Agentes de Desenvolvimento Local, Seminário Ibérico “Combate à Desertificação, Abandono Rural e Despovoamento – Intervenções 30 Roca, M. N. O.,
- [11] Stevo Pasalic and Darko Pasalic (2016). *Migration Losses in Bosnia and Herzegovina and Demographic Aging*, ADVED 2016 2nd INTERNATIONAL CONFERENCE ON ADVANCES IN EDUCATION AND SOCIAL SCIENCES, OCERINT-INTERNATIONAL ORGANIZATION CENTER OF ACADEMIC RESEARCH ISTANBUL (ISBN: 978-605-64453-8-5)- *IJASOS- International E-Journal of Advances in Social Sciences*, Vol.II, Issue 6.
- [12] Stevo Pasalic, Drago Vukovic, Miladin Jovicic, Dalibor Stevic (2016). *Dynamics and Directions of Demographic Changes in Bosnia and Herzegovina*, *International E-Journal of Advances in Social Sciences* (ISBN: 978-605-64453-9-2) str.555-564
- [13] Stevo Pasalic and Darko Pasalic (2016). DEMOGRAPHIC RESOURCES OF BOSNIA AND HERZEGOVINA, *International Journal of Development Research* vol. 07, Issue, 01, 2016

- [14] ISSN: : 2230-9926 *if* 4,25
- [15] Stevo Pašalić and Nenad Lalić. 2017. "Influence of Demographic Aging On Economic Development Of The Republic Of Srpska (Bosnia And
- [16] Herzegovina)", *International Journal of Development Research*, 7, (07), 14032-14038.
- [17] Wertheimer-Baletić, A., «Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju», *Encyclopaedia moderna*, God, XIII, br. 2 (38), 1992.

